

“МАТЧ СМЕРТИ”: МІТИ І РЕАЛЬНІСТЬ

Уперше розповідь про майже неймовірну подію, яка відбулася в 1942 році в окупованому фашистами Києві, з'явилася в одній із фронтових газет у кінці сорок третього року. Ще йшла війна, багато подробиць було невідомо. Але сам факт проведення футбольного матчу з фашистами з діючих військових частин настільки вражав уяву, що мав величезний розголос. Люди, що випробували на собі жахи окупації, виявляли щире захоплення сміливістю київських футболістів, які не лише прийняли виклик, а й отримали перемогу над тими, хто міг будь-коли не задумуючись розправитися з ними. Для багатьох вчинок динамівськиз гравців уявлявся справді героїчним.

Термін “матч смерти” вперше увів відомий письменник Лев Абрамович Кассіль, який написав про нього в газеті “Известия”. Всі чекали захоплюючого продовження, але подальшої розповіді на сталося, бо свідчення безпосередніх учасників матчу, вивчення ще не засекречених документів і газетних матеріалів підказали автору, що великої повісті про нових героїв він не створить. Хоч цікава й захоплююча основа була: представники “вищої раси” на очах у своїх товаришів по зброї програли футбольний матч представникам поневоленого, зломленого населення. Поступилися всього навсього в спортивній грі колишнім відомим футболістам. Хоч до київського матчу німецькі команди не знали спортивних поразок на окупованих територіях. Тому хотіли динамівці того чи ні, їх суперництво на футбольному полі отримувало політичне забарвлення.

Щоб точно визначити “матч смерти” був мітом чи реальністю, необхідно, насамперед, прослідкувати хронологію київських матчів 1942 року, яку досить скрупульозно вивчали відомі журналісти Георгій Юхимович Кузьмін, Борис Антонович Нартовський, Валерій Ісайович Мирський, Борис Олексійович Семибратський, полковник у відставці Валентин Євгенович Волков, письменник Юрій Краснощок та ін. На сьогоднішній день вона така:

1942, початок червня – організація в окупованому фашистами Києві на хлібозаводі №1 (на Дегтярівській, 19) футбольної команди “Старт”, до якої увійшли футболісти київського “Динамо” Микола Трусевич (воротар), Олексій Клименко, Іван Кузьменко, Микола Коротких, Макар Гончаренко, Михайло Свиридовський,

Михайло Путистін, Федір Тютчев та “Локомотиву” – Михайло Мельник, Володимир Балакін і Василь Сухарев.

1942, початок червня – опублікування у фашистській газеті, яка розповсюджувалася у Києві, повідомлення під назвою “Спорт”, в якому говорилося: “З дозволу Штадткомісаріату і з допомогою управи відновлюється спортивне життя. Уже організовано перше товариство “Рух”, заявляються спортивні колективи на віддалених підприємствах. Так, хлібозавод уже організував футбольну команду з кращих гравців міста. 7 червня, у неділю, в 17:30 на стадіоні Палацу спорту відбудеться матч “Рух”–Хлібозавод, а в 14:00 – там же відбудеться гра команд штабної роти військово-повітряних сил і служби забезпечення однієї з дивізій. Вхід вільний”.

1942, 7 червня, неділя – офіційне відкриття в окупованому фашистами Києві на стадіоні Палацу спорту (нині НСК “Олімпійський”) футбольного сезону 1942 року. До програми відкриття сезону входили два матчі футбольних команд штабної роти військово-повітряних сил і служби забезпечення дивізії, хлібозаводу й “Руху”.

1942, 7 червня о 17:30, неділя – проведення в Києві на стадіоні Палацу спорту (нині НСК “Олімпійський”) футбольного матчу між командами “Старт” (хлібозавод №1) і “Рух”. З рахунком 7:2 перемогла команда “Старт”.

1942, 21 червня, неділя – проведення в Києві на стадіоні “Зеніт” (директор Кордик) футбольного матчу між збірною командою угорського гарнізону й футболістами “Старту” (хлібозавод №1). З рахунком 2:6 перемогла команда “Старт”.

1942, 5 липня, неділя – проведення в Києві на стадіоні “Зеніт” футбольного матчу між командами “Старт” (хлібозавод №1) і румунськими вояками. З рахунком 11:0 перемогли кияни.

1942, 12 липня, неділя – опублікування в газеті “Нове українське слово” (редактор Штеппа) об'яви: “Відкриття українського стадіону. Сьогодні о 16:00 відкривається стадіон Велика Василівська, вхід з вулиці Прозорівська. Програма відкриття така: гімнастика, бокс, легка атлетика і найцікавіший номер програми – футбольний матч. Початок о 17:30”.

1942, 12 липня, неділя – проведення в Києві під час відкриття стадіону футбольного матчу

між командами "Старт" (хлібозавод №1) і німецької військової частини. Матч виграли з великим рахунком київські футболісти.

1942, 17 липня, п'ятниця – проведення в Києві на стадіоні "Зеніт" зустрічі футболістів київської команди "Старт" (хлібозавод №1) з німецькою командою PGS. З рахунком 6:0 перемогли київські футболісти.

1942, 18 липня, субота – опублікування в газеті "Нове українське слово" (редактор Штепа) повідомлення про футбольний матч, що відбувся 17 липня 1942 р. між київською командою "Старт" (хлібозавод №1) з німецькою військовою командою PGS (PZS). "Цей виграш – пише газета – не можна визначити досягненням футболістів "Старту". Німецька команда складається з окремих сильних футболістів, але командою в повному розумінні її назвати не можна. Та в цьому немає нічого дивного тому, що вона складається з футболістів, котрі випадково попали у військову частину, за яку вони грають. Також відчувається недостатність необхідного тренування. А команда "Старт", як відомо, складається з колишніх футболістів команди майстів "Динамо"."

1942, 19 липня, неділя – проведення в Києві на стадіоні "Зеніт" футбольної зустрічі між київською командою "Старт" (хлібозавод №1) і мадярською командою "M.S.G. Wal". З рахунком 5:1 виграли київські футболісти.

1942, 26 липня, неділя – виклик мадярською командою "M.S.G. Wal" футболістів київського "Старту" (хлібозавод №1) на матч-реванш. З рахунком 3:2 знов перемогли київські футболісти. Матч проходив за великої спеки й великої кількості вболівальників.

1942, остання неділя липня – зустріч у Києві на стадіоні "Зеніт" футболістів "Руху" (Київ) з німецькою командою Flankelf ("Люфтваффе"), до складу якої входили льотчики та зенітники. Виграли матч німецькі футболісти.

1942, 6 серпня, четвер – проведення в Києві на стадіоні "Зеніт" першого футбольного матчу між київською командою "Старт" (хлібозавод №1) і німецькою командою Flankelf ("Люфтваффе"). З рахунком 5:1 виграли київські футболісти, що дуже образило німців.

1942, 8-9 серпня – розклеювання по Києву німецькими властями після програного 6 серпня першого матчу київській команді "Старт" (хлібозавод №1) афіші такого змісту: "Неділя, 9 серпня. Стадіон "Зеніт", Керосинна, 24. Футбол.

Реванш. Старт (хлібозавод) – Трусевич, Клименко, Свиридовський, Сухарев, Балакін, Гундарев, Гончаренко, Чернега, Комаров, Коротких, Путистін, Мельник, Тимофеев, Тютчев – "Flankelf" (німецька частина) у посиленому складі. Початок матчу о 17 годині. Ціна білетів 5 карбованців".

1942, 9 серпня, четвер – проведення перед матчем у роздягальні офіцером в есесівській формі з футболістами київської команди "Старт" (хлібозавод №1) розмови на чистій російській мові такого змісту: "Я судья сегодняшней встречи. Я знаю, что Вы хорошая команда. Прошу соблюдать правила, а перед началом, приветствовать соперников на наш лад". Однак українські футболісти не закричали "гайль Гітлер!", а крикнули "Фізкульт-ура!" чим і роздратували суддю, який не звертав уваги на грубу гру німців.

1942, 9 серпня о 17 годині – проведення в Києві на стадіоні "Зеніт" повторного футбольного матчу (відомого з літератури як "матч смерти") між київською командою "Старт" (хлібозавод №1) і німецькою командою Flankelf ("Люфтваффе"), складеної із льотчиків, посилених футболістами з інших частин. Виграли з рахунком 5:3 київські футболісти. За команду "Старт" виступали: Трусевич, Клименко, Свиридовський, Сухарев, Балакін, Гундарев, М. Гончаренко, Чернега, Комаров, Коротких, Путистін, Мельник, Тимофеев, Тютчев. Форма команди "Зеніт" – білі труси, червоні майки і гетри. Матч судив німецький суддя. М'ячі в першій половині забили німці (1), Кузьменко (1) і Гончаренко (2). У другій – 2 німці й 2 наші.

1942, 15 серпня, субота – проведення в Києві на стадіоні "Зеніт" футбольного матчу між німецькою командою Flankelf ("Люфтваффе") і мадярською командою. З рахунком 2:1 матч виграли футболісти німецької команди.

1942, 16 серпня, неділя – проведення в Києві на стадіоні "Зеніт" футбольного матчу між командами "Старт" (хлібозавод №1) і "Рух". З рахунком 8:0 перемогла команда "Старт".

Як бачимо з хронології суперники зустрілися 9 серпня повторно. Перипетії цієї гри, у якій фашисти хотіли реваншу, увійшли в історію як "матч смерти" й стали в народі легендарними. До останнього часу йшла полеміка, за що були розстріляні київські динамівці: за виграний у фашистів 9 серпня 1942 р. матч чи за щось інше, про що в радянській пресі не писалося. Найпривабливішим на той час був виклад подій, здійснений письменником Л. А. Кассілем. "Фокус у

тому, – пише Г. Ю. Кузьмін, – що все, що відбувалося на полі, викладалося досить точно і, це надавало історії достовірність” (“Команда”, 1997, с. 4). А от, фальсифікація подій поза полем, до і після матчу дозволяла тим, хто створив міт, придати історії необхідне політичне забарвлення, перекрутити її.

Один з учасників усіх матчів Макар Михайлович Гончаренко в травні 1992 року розповідав: “Ніхто з офіційної адміністрації перед матчем не заставляв нас грати в піддавки. Правда, окремі люди умовляли програти, щоб не дратувати гусей і не викликати люті фашистів. Ми мовчки приймали побажання. А для себе вирішили, ні на які принципові компроміси не йти. Хіба, що обійтися без розгромної перемоги... Спочатку не получалося. Ми програвали 0:1. Потім Іван Кузьменко своїм коронним дальнім ударом їх заспокоїв 1:1. І ще у першому таймі два голи забив я... Другий тайм пройшов у рівній жорсткій боротьбі. Особливо дісталось Трусевичу. Вони нам ще два забили і ми їм стільки ж. Утримали перемогу 5:3, але під кінець здорово стомились. При нашому недоїданні грати серйозні матчі через два дні на третій – одна мука”.

Версія 1. “Ніхто нас потім не арештовував, – розповідав далі М. М. Гончаренко. – Ми спокійно покинули стадіон, хоч атмосфера навколо панувала напружена. Команда фашистів-націоналістів уже давно добивалася реваншу з нами. Усипали ми їм “від душі”, “на повну катушку” – 8:0. Було це 16 серпня. І тут їхній капітан Жорка Шевцов пожалівся, що ми режим порушуємо, ведемо привільне життя, пропагуємо спорт Рад. Настукав, коротко кажучи. Ось, тоді нас забрали. Перевірили за довоєнними афішами, хто грав за київське “Динамо” – і відправили у табір” (див. “Команда”, 1997, с. 4). І тут почалася несамовіта боротьба за виживання з трагічною розв’язкою для Миколи Трусевича, Івана Кузьменка, Олексія Клименка і Миколи Коротких. “Вони загинули – пише Г. Ю. Кузьмін, – як і мільйони наших людей, тому, що йшла нещадна війна двох тоталітарних режимів і тому, що їм на роду було написано стати жертвами цієї грандіозної різни”.

Версія 2. В. І. Мирський і Б. О. Семибратський у книзі “Атакующая вершина” (К.: Здоров’я, 1980, 280 с.), пишуть: “Вони спокійно пішли зі стадіону, як могли відсвяткували перемогу, а через три дні у числі робітників хлібозаводу,

обвинувачених у саботажі, опинилися за колючим дротом концтабору на Сирці, де розбірливо чулася зловісна стрілянина у сусідньому Бабиному Яру” (с. 46).

Згадує М. М. Гончаренко: “У числі групи в’язнів концтабору ми копали на Сирці глибокі траншеї. Ми, динамівці, і в таборі намагалися триматися разом. Раптом почулося торохкотіння моторів, собаче гавкання і над нашими головами з’явився на бруствері начальник табору Радомський з величезним догом в оточенні незнайомих нам гітлерівців. Показуючи на нас хлистом, він почав щось пояснювати супутникам. Ми уловили лише знайоме німецьке слово, що означало “футболісти”. Воно прозвучало кілька разів” (с. 47).

А через короткий відрізок часу в бараках табору була відібрана за списком група в’язнів. Фашист, що виголосив список, назвав усі до єдиного прізвища учасників матчу з “Люфтваффе”. Крім Миколи Коротких, котрий ще раніше був замучений у затінках гестапо. Повезло Макару Гончаренку й Михайлу Свиридовському: за два дні до цієї події їх, як знайомих із шевської справою, перевели в інший табір, де окупанти відкрили взуттєву майстерню.

Відібраних у бараці в’язнів вивели у Бабин Яр і поставили під дула автоматів. У катів була така забава: жертви, які вважалися безпечними і здатними працювати, розстрілювалися не гуртом, а кожна п’ята в строю... Роковий рахунок випав на Івана Кузьменка, Миколу Трусевича, Олексія Клименка... Їх розстріляли на очах у товаришів.

Версія 3. Б. А. Нартовський у своїй книзі “К футбольним вершинам” (К.: Молодь, 1988, 192 с.) відмічає: “Сміливим гравцям не простили перемоги над фашистами. У гестапівських катівнях був замучений Микола Коротких, у його родички з допомогою погроз було вирвано визнання, що Микола нібито був співробітником органів держбезпеки. Незабаром у концтаборі на Сирці гітлерівці розправились з Миколою Трусевичем, Іваном Кузьменком і Олексієм Клименком”.

Версію відносно смерті Миколи Коротких підтвердив і колишній гравець відомих до війни київських команд “Залдор” і “Рот фронт” 89-річний Валентин Євгенович Волков. В інтерв’ю газеті “Факты и комментарии” від 13 липня 2002 р. він повідомив: “Що стосується Миколи, то, як стверджують Балакін і Тютчев, фашисти розстріляли його ще раніше, ніж Трусевича, Кузьменка

й Клименка. Говорять, нібито рідна сестра Миколи, щоб спасти життя своєму сину, донесла німцям, що її брат – співробітник НКВС. Ви повинні знати, що всі футболісти “Динамо” мали безпосереднє відношення до НКВС: спортклуб належав цьому відомству”.

Версія 4. У газеті “Факты и комментарии” від 12 червня 2002 р. письменник Юрій Краснощок, який у роки фашистської окупації перебував у Києві, повідомляє: “Під час фашистської окупації, працюючи на телефонній станції, я чув від німців, а також від українських поліцаїв, що динамівців заарештували не за перемогу в матчі, а за те, що вони, працюючи на хлібозаводі №1, накидали в борошно, з якого випікали хліб для німецьких організацій в Києві, битого скла. Було арештовано багато робітників хлібозаводу, в тому числі чотири динамівці – Трусевич, Клименко, Кузьменко й Коротких. Про це ж пізніше мені розповів мій знайомий: співробітник держбезпеки. Та і колишній голова київської управи Леонтій Форостовський у своїй книзі “Київ під ворожими окупаціями” про розстріл команди нічого не пише”.

Версія 5. В іншому місці публікації в газеті “Факты и комментарии” від 12 червня 2002 р. Юрій Краснощок повідомляє, що “...співробітники НКВС, узнавши через своїх агентів, що динамівців намагаються звільнити з табору, боялися зриву операції “Матч смерті”. Ось тоді й був організований підпал Київського заводу спортінвентаря “Спорт”, де ремонтувалися сани для німецької армії. Це трапилося 23 лютого 1943 року. Після цієї терористичної акції гестапо розстріляло понад половину цього невеликого заводу і знищило 200 заложників у Сирецькому таборі. В цю групу попало й четверо динамівців...”.

Версія 6. У названому вище інтерв’ю газеті “Факты и комментарии” від 13 липня 2002 р. В. Є. Волков повідомляє: “А в дійсності істинною причиною розстрілу деяких футболістів київського “Динамо” став не їхній виграш у німецької команди.

Моє твердження основано на розповідях очевидців трагедії. Невдовзі після війни, в 1946 році, у Москві я зустрівся зі своїм давнім київським приятелем Володимиром Балакіним. Він, безпосередній учасник матчу з “Люфтваффе”, був першою людиною, яка передала мені правду про істинну причину розстрілу динамівців. А діло було так. Бригада робітників концтабору

Сирці, серед яких перебували й наші футболісти, копала траншею. І, коли на одного з робітників зненацька накинулася собака, той не довго думаючи, вдарив її лопатою по голові... І, треба ж такому трапитись, хазяїном собаки виявився командант табору! На наступний ранок він вишикував усіх, хто копав ту нещасливу траншею, і дав їм команду розрахуватися на “перший-другий”. “Перші”, рокові номери випали на Миколу Трусевича, Івана Кузьменка й Олексія Клименка... Через двадцять літ після тієї зустрічі з Володимиром Балакіним правдоподібність саме цієї версії розстрілу динамівців підтвердив ще один мій хороший знайомий – учасник тієї “переклички”, київський динамівець Федір Тютчев. Йому повезло: У перекличці він виявився “другим”. Але, коли побачив, що трьох його одноклубників відводять (про те, що їх повели на розстріл, ніхто не здогадувався), Федір рвонув до них. Але поліцай, що стояв поруч, устиг його смикнути: мов, стій, дурак, їх повели на розстріл...”.

Версія 7. Київські динамівці і в неволі займались любимою справою. Г. Ю. Кузьмін пише: “На очах у свідків – загарбників і поневолеваних доказували свій високий професіоналізм, не принижуючись до плазування й розрахунків. “Старт” уявлявся хазяям міста зручною іграшкою, хорошою підмогою для створення легенди про повноцінне й щасливе життя місцевого населення під новим прапором. У дійсності ж іграшка лише здавалася заводною і слухняною. Вона мала незалежний характер і особисте уявлення про правила гри” (с. 16).

Десять перемог у десяти матчах! П’ятдесят шість забитих і одинадцять пропущених м’ячів. Це вже не легенда, а чудове минуле з історії вітчизняного спорту, позбавлене в очах його учасників будь-якого політичного підґрунтя. Деякі суперники часто не відповідали рівню майстерности переможців. Тим більше існувала заманлива можливість піддатися байдужості, грати спустивши рукава, давати втіху іншим. Динамівці спокусу подолали. Вони постаралися залишити про себе чудову пам’ять, не турбуючись про наслідки. І вийшли переможцями, перед якими схиляють голови спортивна юнь і сивочолі ветерани українського спорту.

**Микола Дмитрович Зубалій,
Владислав Миколайович Зубалій**